

АРХЕТИП *МАТЕРІ* В УКРАЇНСЬКОМУ ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ

Ігнат'єва С. Є. Архетип *МАТЕРІ* в українському щоденниковому дискурсі.

У статті виокремлено особливий складник образної системи наратора щоденникового дискурсу – архетип Матері, визначено його глибоке етнокультурне коріння та структурно-семантичну основу. З'ясовано місце архетипу Матері в українському щоденниковому дискурсі. Простежено зв'язок між ним та архетипом Дитини, Долі. Установлено вплив архетипу Матері на формування особливої духовно-емоційної атмосфери українців та схарактеризовано виняткове значення жінки-матері в ментальному просторі українців у щоденниковому дискурсі.

Ключові слова: щоденниковий дискурс, архетип, архаїчний образ, архетип Матері, наратор, етнопсихологія, ментальність.

Ігнат'єва С. Е. Архетип *МАТЕРИ* в украинском дневниковом дискурсе.

В статье выделено особенную составляющую образной системы наратора дневникового дискурса – архетип Матери, определен его глубокий корень и структурно – семантическую основу. Выяснено место архетипа Матери в украинском дневниковом дискурсе. Прослежена связь между ним и архетипом Ребенка, Судьбы. Установлено влияние архетипа Матери на формирование особенной духовно-эмоциональной атмосферы украинцев, охарактеризовано исключительное значение женщины-матери в ментальном пространстве украинцев в дневниковом дискурсе.

Ключевые слова: дневниковый дискурс, архетип, архаический образ, архетип Матери, наратор, этнопсихология, ментальность

Ignatyeva S. Ye. *MOTHER* archetype in Ukrainian diary discourse.

The article emphasizes specific component of complex system of narrator in the context of diary discourse – the archetype of Mother with following definition of its profound ethnocultural background and structural and semantic basis of both sociolinguistic and social and cultural phenomenon acquiring mythological status. It is stressed that a diary discourse narrator is able both to reflect reality universally and penetrate into its deep and eternal aspirations and desires. Correct appeal to collective unconscious is the key to obtain the intended effect. Archetypes are the most ancient universal forms of thinking represented in human minds as numerous collective images and symbols. They are coded and formalized samples as well as models of human behaviour. It is stated that all the images positioned in a diary discourse are weaved naturally into the text owing to mythological means of the interpretation of the world. While appealing to the mythological experience of the mankind and addressing to archetype phenomenon we interpret diary discourse as an important cultural component as it duplicates traditional ethological and artistic means which help both to interpret and reflect the reality.

Role of Mother archetype in Ukrainian diary discourse has been specified. It has been determined that it is the most important, widespread and significant “eternal” image in the Ukrainian diary text medium. Multidimensionality of the image of Mother testified by text materials by Oles Gonchar, Oleksandr Dovzhenko, Oles Volia has been highlighted. It has been defined that in general Mother archetype has profound ethnocultural background disclosing specific features of Ukrainian mentality; the archetype is the essential factor of learning ethnic sociocultural and ethnic and psychological peculiarities of the Ukrainian people; it also determines spiritual medium of the nation. This archetype determines traditionally not only the image of mother – the dearest and the most important person for everyone but a generalized image of a woman being either mythical or real one. In the context of a diary discourse this archetype is developed to the full extent in a multifunctional eternal image of Mother-Earth. The connection between the archetype of Mother and archetype of Child, Destiny has been traced. Life priority of a woman-mother which means taking care of her family has been specified. Influence of Mother archetype upon the formation of specific spiritual and emotional atmosphere of the Ukrainians has been determined; essential role of woman-mother in the context of Ukrainian mental medium in terms of diary discourse has been characterized.

Key words: diary discourse, archetype, archaic image, Mother archetype, narrator, ethnopsychology, mentality.

Міфологічні засади мислення наратора щоденникового дискурсу – це його образне уявлення про навколишню дійсність, яке ґрунтується на етнічному моделюванні світу, традиціях та пов'язується з уживанням його етнічно мовних, образних та символічних засобів. Найбільш універсальні архаїчні образи становлять основу щоденникового дискурсу. Архетипи визначають його структурно-семантичну основу як соціолінгвального й суспільно-культурного феноменів, що набувають міфологічного статусу. Це

зумовлено насамперед тим, що щоденниковий текст за своєю сутністю спрямований на універсальність засобів відображення дійсності та їхню здатність проникати в глибинні й одвічні прагнення й бажання людей. Архетипи репрезентують те позасвідоме, що може змінюватися та ставати свідомим і сприйнятим.

Наратор щоденникового дискурсу постійно звертається до колективного позасвідомого, що забезпечує бажаний результат. Пояснюючи значення архетипів щоденникового дискурсу, враховуємо загальнокультурний і національний контекст до якого вони належать, оскільки кожна національна культура вирізняється своїми домінуючими етнокультурними архетипами-символами. Зазвичай, вони й визначають особливості світогляду наратора, характер його щоденникової творчості, а також історичну долю народу й ментальність.

У запропонованому розумінні архетип, а точніше система архетипів, постає як напрацьоване естетичне (для щоденникового дискурсу в широкому сенсі слова – соціально-культурне) підґрунтя. Людина, як соціальна одиниця, може усвідомлювати рухомо-цілісну систему суспільства та визначати його цінності. Безумовно, таке розуміння архетипу дає змогу адресату не тільки орієнтуватися у соціальному середовищі, а й створювати загальний соціальний простір, сприяти тісній взаємодії між комунікантами. Оскільки архетип – це підґрунтя, до нього не тільки можливо, а й необхідно створювати надбудову – неотип, який у процесі свого існування й розвитку стане архетипом і зіллється зі своєю основою. Усі позиційовані в щоденниковому дискурсі образи органічно вплітаються в тканину тексту завдяки міфологічним засобам трактування світу. Архетипи – найдавніші універсальні форми мислення, що виявляються у свідомості людини у формі численних колективних образів і символів. Вони є закодованими, формалізованими зразками, моделями людської поведінки. Наскрізне апелювання до архетипних образів і символів та наслідування в різних креативно-функціональних варіантах архетипових мотивів надає звичайним діям наратора вищого сенсу і значущості, уписує пропонований об'єкт у тло одвічних концептуальних реалій. Швейцарський вчений К. Юнг вагається в точному визначенні архетипу. Для нього він становить «комплекс позаперсонального досвіду, а також образ, який концентрує навколо об'єкта такі психологічні ситуації, що

представляють певну дію і структуру первісних образів колективної позасвідомої фантазії, і, нарешті, категорію символічної думки, яка організує уявлення, що надходять ззовні» [9, с. 34]. За теорією К. Юнга, архетипи – це уроджені тенденції в рамках колективного позасвідомого, що є внутрішніми детермінантами психічного життя людини. Вони відбивають досвід попередніх поколінь й уособлюються в загальнолюдських першообразах. Найважливішими К. Юнг вважає архетипи Матері, Дитини, Мудрого старого тощо [9, с. 123]. Водночас К. Юнг зазначає, що зворотний бік материнського архетипу охоплює все таємне, приховане, темне; безодню та царство мертвих; все, що неминуче, як доля.

Інший учасник дискусії – Є. Мелетинський – у статті «Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов» [7] наголошує на метафоричному, символічному характері архетипів, які можуть впливати на дії людини, як це простежено в діях наших предків. Зазвичай, вони пов'язані з важливими, іноді ініціативними моментами і станами з життєвого досвіду – такими, як народження або смерть, самотність, основні етапи життєвого шляху (наприклад, дитинство, старість). Сюди ж віднесено також реакцію на смертельну небезпеку й навіть психічні розлади. У нашому дослідженні ми орієнтуємося на концепцію Є. Мелетинського, згідно з якою «...*архетип* як продукт колективно-позасвідомого виникає за умови зниженої інтенсивності свідомості» [7, с. 17]. Учений стверджує, що «різні міфологічні мотиви повторюються в архаїчному фольклорі різних країн» [7, с. 25].

Перспективним у проекції на щоденниковий текстовий матеріал є дослідження О. Андрієнко «Соціальна міфологія у контексті суспільних трансформацій» [1]. Авторка розглядає міфотворчість як «процес свідомого або несвідомого наділення певного об'єкта або явища властивостями міфу» [1, с. 9]. Вона справедливо зауважує, що соціальний міф є символічно вираженим поєднанням онтологізованих уявлень, ідеалів та переконань, що є актуальним для суспільства. Такі міфи власне й «віддзеркалюють світогляд епохи та різноманітні аспекти життя соціуму» й водночас «...не є пасивними та ізольованими складниками суспільного буття, а й активно взаємодіють із ним на ідеологічному, економічному, політичному, релігійному, екологічному та інших рівнях» [1, с. 7]. У контексті

проблем дослідження архетипу в щоденниковому дискурсі важливою й цікавою виглядає концепція Н. Шульги, спрямована, передовсім, на те, що «міфологеми виступають модифікацією процесів оновлення, руйнуючи один соціальний порядок і створюючи інший. Міфологеми створюють ефективний механізм, завдяки якому люди адаптуються до складних ситуацій буття [8]. Міфологеми сприяють символічно долати індивіду перепони, пов'язані з матеріальними нестатками, боротися з ворогами тощо. Поза іншим, саме апелюючи до міфологічного досвіду людства – і на рівні засадничому, і на рівні інструментарію для концептуалізації прагматичних реалій (апелюючи до феномена архетипу) – щоденниковий дискурс потрактовуємо як важливий складник культури, оскільки він присутньо дублює традиційно міфологічні та художні засоби, які відтворюють дійсність.

Привертає увагу те, що українські письменники відтворювали естетичні ідеали у своїх улюблених, провідних образах, зокрема архетипі жінки-матері. Автори поверталися до нього на різних етапах творчості, однак винятково розлогим і популярним він є в українському щоденниковому дискурсі. Кожний виокремлений архетип є живим відображенням дійсності. Він піддається різній розумовій обробці і є найгострішим знаряддям трансформації самої дійсності, що якраз виразно репрезентує себе в щоденниковому дискурсі.

Архетипні образи-денотати, характерні для образної свідомості українців загалом, їхнє значення зумовлене контекстом (у нашому разі щоденником). Архетип Матері активно позиціонується в українському щоденниковому дискурсі. Його можна визначити як значущий, найпоширеніший і визначальний «вічний» образ в українському щоденниковому текстовому просторі. Це особливий архетип з глибоким етнокультурним корінням, здатний виявляти особливості ментальності українців, створювати духовний простір нації, етнічні соціокультурні та морально-психологічні особливості українського народу. Його традиційно визначає не лише образ матері – найдорожчої, найріднішої, наймилішої людини для кожного, а й узагальнений образ жінки – міфічної чи реальної.

У численних досліджуваних щоденникових текстах важливим складником образної системи є образ матері, який формує в них особливу духовно-емоційну атмосферу. Не випадково саме цей образ-символ увібрив у себе моральну чистоту й духовну велич, святість і

жертвність, любов і доброту, вірність і безкорисливість, співчуття і милосердя: *Яке велике торжество в світі – народження людини. Яка краса і диво! Музика матері. Раділи й величали матір і його* (6, с. 337).

У системі мовних засобів, що є маркерами соціального статусу людини, важливе місце посідають образи-архетипи, що найширше зреалізують себе через символи, які досить виразно інтерпретуються, на нашу думку, у щоденниковому дискурсі. За своєю природою образ-архетип є водночас умовним і символічним завдяки своїй здатності в одиничному втілювати загальне. Кожен мовець як духовно-соціальна істота є носієм різних понять, значень, смислів, духовних цінностей, стереотипів, вірувань, почуттів, зразків і форм поведінки, сформованих протягом розвитку людства й конкретного етносу. Наратор у щоденниковому дискурсі здебільшого творча особистість, яка вміло використовуючи й перетворюючи минулий досвід людства чи своєї нації, додає власне бачення навколишнього світу, своїх взаємозв'язків з ним та іншими.

Архетип матері в щоденниковому дискурсі багатоаспектний. Мати співає колискову своєму маляткові. Скільки колискових пісень створив народ! Кожна мати має свою улюблену колискову пісню. Саме пісенний талант української жінки-матері виокремлює О.Довженко: *...записав од матері **десять чудесних колядок і п'ять нових старих пісень**. Так було приємно записувати. Просто сльози наверталися од радості чи зворушення. **Колядки мати наспівувала. У неї лишився чудесний слух. Вона потонула у спогади дитинства і проспівала мені п'ять пісень улюблених свого батька, а мого діда, ткача Ярмоли, що дуже любив співати було за своїм верстатом. «Ото було тче і так співає, тільки човник бігає. А часом співає-співає та й заплаче, їй-богу, правда»*** (6, с. 239). Ще один діарист – Олесь Воля нагадує про п'ять талантів у своєї матінки: *талант оповідачки, талант малювати, талант вишивальниці, талант до писання (нереалізований), талант до співу* (2, с. 615). Він також стверджує, що *«пісні, Вами, мамо, співані, я з трепетом і любов'ю записую й підспівую. Записую, щоб не згинули, в небуття не пішли. Щоб нас, українців, ніяка зловорожа нечисть не викорінила. Все записую, як Ваша пам'ять тримає і як Ви співаєте»* (2, с. 615).

У щоденниковому дискурсі архетип Матері найповніше розкривається в багатофункційному вічному образі Матері-Землі. Тут

простежується благодатний зв'язок людини із землею: *...справжня красуня, але вражаючи мала. І там, на орбіті, особливо гостро відчуваєш, що саме Земля – це своєрідний космічний корабель. Він має обмежені ресурси й екіпаж – людство, яке повинно берегти свою тендітну планету, її запаси, берегти само себе* (4, с. 497). Саме Земля зі своїм величезним творчим потенціалом, дає найбільшу аналогію з матір'ю в уяві давніх людей. З ним асоціюються такі людські якості як материнська турбота і співчуття; магічна влада жінки; мудрість і духовна екзальтація (піднесення над розумом); будь-який корисний інстинкт або поривання; усе те, що вирізняється добротою, турботою чи підтримкою, сприяє росту чи родючості: *Земля мусить добре випаровуватись весною – тоді буде врожай* (4, с. 64). Складним і суперечливим був життєвий і творчий шлях українських діаристів, сповнений сумнівів, розчарувань, що, зазвичай, позначилося на їхній щоденниковій творчості, на мовному осмисленні дійсності. Різноманітні аспекти етнопсихології українців, спрямовані насамперед у річище осмислення значення та ролі родинного виховання, особливостей життя української родини. Так, Мати у щоденниковому тексті *«ради дітей готова зректися всього», а «своє щастя вона знаходить у самопожертві. І все це в неї природно, звично, вона себе й не уявляє інакше, як жити для сім'ї»* (4, с. 74). Життєвий пріоритет кожної жінки-матері – піклуватися про родину: *На будь-які труднощі піде, щоб тільки оберегти дітей, захистити від горя. І знову ж – ніякої пози, все просто, такий уже склад материнської душі* (4, с. 74). Архетип української матері тісно пов'язаний з архетипом дитини, долі: *Думаю про те, що вельми виховувати у дітей повагу, вірніше: розуміння того, звідки все береться (це взагалі має бути стрижнем виховавчим); звідки беруться гроші – бодай на прожиття; звідки і яким трудом, нервами й клопатами придбаваються речі, одяг, взуття; звідки з'являється на столі масло, м'ясо і білий або чорний хліб* (2, с. 534). Вічна турбота про своїх дітей, їхнє здоров'я, долю – домінують у її свідомості, а тому зосереджені в основі цього архетипу: *Ще й досі озиваються матері. Ось пише 83-річна: син був студентом Харківського механіко-машинобудівного, пішов з III курсу, і досі звістки нема. Чугуєв – Сухоліси – Біла Церква – пунктир життя...* (4, с. 463).

В українському щоденниковому дискурсі лексема *мати* актуалізує різні смислові значення. Здебільшого передає душевний стан

наратора: *Пожалій маму. Той, хто здатен пожаліти іншого, сам одразу стає кращим. Це сказати Лесі. Подарувати цю думку їй – на все життя* (5, с. 158). Доповнює цей зв'язок обов'язок дитини піклуватися про своїх батьків: *Привіз з Києва стареньку свою матір...* (6, с. 234); *Мати живе у моїй кімнаті. Мені стало трохи легше на душі* (6, с. 227). Мати завжди чекає на своїх дітей, вірить у їхню невмирущість, вона має міцну материнську пам'ять: *А мати жде. Нема нічого на світі міцнішого за материнську пам'ять! Вже й своє горе підзабуваємо, а вона не втрачає надії. Питає, чи не зустрічались тоді, адже ровесники, люди однієї судьби...* (4, с. 463). Мати любить свою дитину протягом усього свого життя. Для матері дитина завжди є дитиною, незважаючи на її вік: *Лист мамин знову сумний: «Страшно, сину, робиться за тебе – прилаштовуйся до життя. І сниться четверту ніч знову, що ти, Сашин, і досі не дотягуєшся руками до хатньої заціпки, щоб двері відчинити...». А я й справді геть вичерпався. Дурне відчуття ями, з якої не можу виборсатися...* (2, с. 630).

Привертає увагу те, що архетип матері в українському щоденниковому дискурсі доповнює образ Терези (Агнес Гонджа Бояджід) – католицької черниці, засновниці жіночої чернечої конгрегації: *...ця черниця заслуговує глибокої шани. Її мета – допомагати приреченим* (5, с. 158). Цей образ тяжіє до усталених стереотипів та асоціацій і завдяки цьому добре зрозумілий реципієнтам: *...сухенька, чепурна, з добротою в очах бабуся. Її місія милосердя відома в усьому світі... Говорила про силу співчуття й любові, яка так потрібна сучасним людям. ...Серед її шанувальників є багаті люди, мільйонери... і їм потрібне втішання, відкриття віри, бо й з матеріальними багатствами людина часто лишається бідна душею, іноді бідніша за останнього злидаря...* (5, с. 158).

Уважне ознайомлення з українським щоденниковим дискурсом дає підстави зробити висновок про те, що винятковим є архетип Матері в ментальності українців, оскільки саме родина є тим середовищем, що формує характер, вдачу людини. Життя в лоні родини з перших днів народження дитини дає ключ до розуміння структури її характеру. Переживання раннього дитинства, зазвичай, стираються в пам'яті, однак їхні сліди діють підсвідомо і в майбутньому керують поведінкою дорослої людини – наратора щоденникового дискурсу.

Література

1. Андрієнко О. В. Соціальна міфологія у контексті суспільних трансформацій : автореф. дис. ... канд. філос. наук / О. В. Андрієнко. – Донецьк, 2008. – 19 с.
2. Воля О. Щоденник. Сорок років. 1969-2009 / О. Воля. – К. : Аконтіт, 2011. – 1208 с.
3. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. : Т. 1 (1943-1967) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; худож. оформ. М. С. Пшінки]. – [2-ге вид., вир. і доп.]. – К. : Веселка, 2008. – 455 с.
4. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. : Т.2 (1968-1983) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; худож. оформ. М. С. Пшінки]. – [2-ге вид., вир. і доп.]. – К. : Веселка, 2008. – 607 с.
5. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т. : Т. 3 (1984-1995) / О. Т. Гончар ; [упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар ; худож. оформ. М. С. Пшінки]. – [2-ге вид., вир. і доп.]. – К. : Веселка, 2008. – 646 с.
6. Довженко О. П. Україна в огні: Кіноповість, щоденник / О. П. Довженко ; упоряд. і автор передм. О. М. Підсуха. – К. : Рад. письменник, 1990. – 416 с.
7. Мелетинський Е. М. Аналитическая психология и проблема происхождения архетипических сюжетов / Е. М. Мелетинский // Вопросы философии. – 1991. – №10. – С. 41–48.
8. Шульга Н. В. Политические мифологемы в современном мире [Электронный ресурс] / Н. В. Шульга. – Режим доступа : <http://drupal.psychosfera.ru/?g=node/858>.
9. Юнг К. Г. Душа и миф : шесть архетипов / К. Г. Юнг ; [пер. с англ.]. – К. : Государственная библиотека Украины для юношества, 1996. – 384 с.

Стаття надійшла до редакції 15.10.2015 р.